

ABDULLA AVLONIY SHE'RLARIDA MUSIQANING O'RNI

Umaraliyeva Diyora Adxamjon qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Musiqa madaniyati fakulteti 203-guruh talabasi

Rejametova Nilufar Ilxamovna

Ilmiy rahbar: *Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (Ph.D)*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Abdulla Avloniy lirik musiqaning paydo bo'lish sabablarini ochganligi, ilk musiqa cholg'u asboblarining yaratilishi haqida ham taxminlar qilganligi, Avloniy she'rda musiqaning ilohiyona ta'sir quvvatini ta'riflash bilan kifoyalanmay, turli musiqiy atamalarni keltirganligi hamda Avloniy musiqa san'atini qanchalik chuqur idrok etganligi, o'zining ko'pgina she'rlarini ommabop xalq qo'shiqlariga, maqom yo'llaridagi kuylarga, o'z davrida mashhur bo'lgan ozarbayjon operalaridagi ariyalarning kuylariga moslab yozganligi to'g'risida yozilgan.*

Kalit so'zlar: *musiqa, cholg'u asboblari, she'r, xalq qo'shiqlari, kuylar, opera.*

Аннотация. *В данной статье рассказывается о том, как Абдулла Авлони раскрыл причины возникновения лирической музыки, высказал предположения о создании первых музыкальных инструментов, а также о том, как Авлони не только описал божественное влияние музыки в своих стихах, но и ввел различные музыкальные термины. В нем также рассказывается о том, насколько глубоко Авлони понимал музыкальное искусство и как он адаптировал многие из своих стихотворений к популярным в его время народным песням, мелодиям макамов и ариям из азербайджанских опер.*

Ключевые слова: *музыка, музыкальные инструменты, поэзия, народные песни, мелодии, опера.*

Annotation. *This article describes how Abdulla Avloni revealed the reasons for the emergence of lyrical music, made assumptions about the creation of the first musical instruments, how Avloni not only described the divine influence of music in his poems, but also introduced various musical terms, and how deeply Avloni understood the art of music, and how he adapted many of his poems to popular folk songs, melodies in maqoms, and arias from Azerbaijani operas that were popular in his time.*

Key words: *music, musical instruments, poetry, folk songs, melodies, opera.*

KIRISH

Abdulla Avloniy — o'zbek ma'naviy-ma'rifiy tafakkuri rivojida muhim o'rin tutgan jadid allomasi sifatida nafaqat adabiyotda, balki san'at, ayniqsa musiqa borasida ham chuqur fikr bildirgan.

Avloniy musiqa san'atini inson tarbiyasining ajralmas qismi deb bilgan. U "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida musiqa haqida shunday deydi: "Musiqa

odamni xush kayfiyatga solur, g'amni ketkur, qalbni orom itkur. Musiqasiz hayot, ko'ngilsiz hayotdur"¹.

Bu fikr orqali Avloniy musiqaning inson ruhiyatiga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi va uni axloqiy tarbiyaning kuchli vositasi sifatida ilgari suradi.

Avloniy she'rlarida musiqiy obrazlar — navo, qo'shiq, sado, tarona kabi so'zlar ko'p uchraydi. U she'riy tilida musiqani: ko'ngil oromi, ruhni poklovchi narsa, ma'rifat va estetik didni shakllantiruvchi vosita sifatida tasvirlaydi.

Avloniy jadid teatrining asoschilaridan bo'lib, sahna asarlarida ham musiqaga alohida o'rin bergan. U sahna orqali xalqni ogohlikka chorlar ekan, musiqani hissiy va g'oyaviy vosita sifatida qo'llagan. Avloniy musiqani maktablarda o'qitilishi zarurligini doim ta'kidlagan. U yetuk o'qituvchilarni musiqani ta'limga olib kirishga undagan, bolalar qalbida estetik didni shakllantirishga intilgan.

Qadimda Avloniy inson ovozi birinchi cholg'u asbobi bo'lib, qadimiylar "o'z go'zalligidan, sevganlaridan, mol-mulkidan ajralganliklarini boshqa do'stlariga xabar qilganlar" degan. U lirik musiqaning kelib chiqishini tushuntiradi. U kichik bo'lsada, ilk cholg'u asboblarining yaratilishi haqida ham fikr yuritadi: Ovozi unga yoqimli edi. Musiqa san'ati o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'yganini aytib, qadimda odamlar qo'shiq va kuy-qo'shiqlarga jo'r bo'lish uchun hayvonlarning ichaklaridan "torlar yasaganlar". Shuningdek, u jo'ngina bo'lsa-da, ilk musiqa cholg'u asboblarining yaratilishi haqida ham taxminlar qiladi: «Daraxtlarning shoxlariga ilinib qolgan hayvonlarning ichaklarin havoning ta'siri bilan ko'rib, shamolning ta'siri bilan «ting'ir-ting'ir» qilgan tovushi ko'ngillariga o'turdi, xush keldi. O'zlarining ashula va qo'shiqlariga jo'r-jo'ravozlik qilmoq uchun hayvon ichaklaridan «tor» yasab, musiqiy asboblarin yuzaga chiqardilar», deb musiqa san'ati o'z taraqqiyotida yangi bir bosqichiga o'tganini ta'kidlaydi. «Bu san'atlari avvallariga qaraganda eng nafis, eng muhim, eng ruhlik bir san'at bo'lib chiqdi. Lekin onlar bu san'atlarni tekshiruv va qayg'iruv orqasida chiqordilarda, bizlarga yodgor o'laroq qoldirib, o'zlari ko'zdan nihon o'ldilar» deb, musiqani oddiy taqliddan ijod va chin badiiyot hosilasi darajasiga ko'tarilishini «nafis san'at» deb, uning yaratuvchilari-bastakorlar nom-nishonsiz o'tib ketganlarini uqtirmoqda. Avloniy musiqa san'atining kelib chiqishiga bag'ishlangan kichik maqolasida ko'p mushohadalar qiladi va asosan to'g'ri xulosalar chiqaradi.

Bu esa musiqa tabiatga oddiy taqlid qilishdan boshlanganini, asosiy musiqiy janrlar, ya'ni mavsumiy, maishiy va lirik qo'shiqlarning tug'ilishini eslatadi. Avloniy musiqaga ishtiyoqi tufayli yozgan "Musiqiy" nomli she'rida musiqaning qudratini batafsil yoritadi. Ya'ni musiqa ilohiylik bilan bevosita bog'liq bo'lgan mo'jizadir.

¹ A.Avloniy - "Turkiy guliston yoxud axloq". T.: Yoshlar matbuoti nashriyoti-2024.

Chunki nag‘ma odamlarning ongini ochadi, ruh va jamiyatning kasal tanasini davolaydi, qalb tomirlarini tiklaydi. Sababi, nag‘masoz (musiqachi, bastakor) ilohiy poklik kalimasini talaffuz qilib, inson va jamiyat tanasini mustahkamlaydi, chunki Hijron so‘zi (shoir taxalluslaridan biri) bemor xalqning ruhini davolovchi ohangdir.

Avloniy o‘z she‘rida musiqaning ilohiy qudratini ta‘riflabgina qolmay, turli musiqiy atamalarni ham qo‘llaydi: “ba‘zi” – tinglovchi; "Tarannum" - ohang, "Takallum" - qo‘shiq, "Nag'masoz" - qo‘shiq muallifi, bastakor. Yozuvchi musiqani nafaqat san‘at, balki falsafa, din, tibbiyot va butun olam bilan bog‘liq yaxlit hodisa sifatida qabul qiladi. Uning musiqaning inson ruhi va ma‘naviyatiga kuchli ta‘siri, muhim tarbiyaviy roli haqidagi g‘oyalari barcha zamonaviy ziyolilar uchun umumiy bo‘lib, Qadimgi Sharq musiqashunoslari g‘oyalari bilan hamohangdir.

Abdulla Avloniyning asarida yoshlarni tarbiyalashning ahamiyati haqida juda ko‘p qiziqarli ma‘lumotlar mavjud. Avloniy xalqimiz nuroniylaridan biri sifatida Vatan kelajagi yoshlar tarbiyasiga bog‘liqligini, uning ma‘naviy barkamolligi yangi jamiyatning madaniy darajasini belgilab berishini chuqur anglagan. 1904-yilda ko‘plab ma‘rifatparvar ziyolilar bilan birgalikda Mirobod mahallasida yangi maktab ochadi. 1916-yildan o‘z maktabida musiqa fanidan dars bergan. Maktabning sobiq o‘quvchisi Tohiri: “Musiq darslari o‘sha davrning grammofonsiz so‘nggi kashfiyoti bo‘ldi. O‘sha davrda Turkiston bolalari qanday kuy va qo‘shiqlarni tinglagani, bunday “ko‘rgazmali qurol” ularga qanday ta‘sir ko‘rsatganini tasavvur qilish mumkin.

Avloniyning musiqa san‘atini chuqur anglaganligi uning ko‘plab she‘rlarini o‘z davrining mashhur xalq qo‘shiqlari, maqom kuylari, ozarbayjon operalaridagi ariya kuylariga moslab yozganligidan dalolat beradi. Masalan uning «Maktabga targ‘ib» she‘ri «Latifa» kuyi ohangida yozilgan. U ijrochilar qiynalmasligi uchun «Milliy kuylarimizdan biri «Og‘ajon latifa, guliston latifa», «Shoxida o‘ynang, bargida sayrang, bog‘ latifa»dur, deb matndan parcha keltiradi va «teatr va adabiyot kechalarida sahnada yozilmish milliy she‘rlardan bir bayt, bir yoki ikki kishi tarafidan o‘qilib, so‘ngidan ko‘b kishilar tarafidan hur, sozlar ila jo‘r qilub ikkinchi bayt o‘qilur», deb ogohlantiradi hamda naqorat lozimligini uqtiradi.

“Turon” truppasining ilk qadamlarini tashlashda, shubhasiz, Avloniyning xizmatlari katta. Uning truppa repertuarini, musiqiy “oranjirovka”sini shakllantirishdagi o‘rni yaqqol ko‘zga tashlanadi. Teatrning ilk qadamlaridanoq musiqa san‘atiga katta o‘rin berildi. Buni truppaning matbuotga bergan xabarlarini tasdiqlaydi. Hattoki, tanaffus paytidagi e‘lonlarning birida Sulxonxon tanburchi (bu davrning eng nufuzli tamburi) turli mashqlar bajarishi e‘lon qilingani ham ajablanarli.

Bu jarayondagi faol ishtiroki tufayli Avloniy musiqaning insoniy, ijtimoiy va teatr san'atidagi o'rni va rolini chuqur anglab yetdi. Bu xususiyat Siddiqiy Ruhullo bilan hamkorlikda rassom va xormeyster sifatida U.Xodjibekovning "Layli va Majnun" operasini yaratishda ishtirok etganida (mashhur ozarbayjon xonadoni Turkiston san'atkorlari bilan yaqin aloqada bo'lgan) yanada rivojlandi.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, Abdulla Avloniy ko'plab hofiz va sozandalar bilan bo'lgan uchrashuv va suhbatlarida milliy musiqa san'atining janr va uslublarini chuqur o'rgangan, ma'naviyat xazinasini milliy kuy nomlari va ohanglari bilan boyitgan. Bu bilan ham qanoatlanmay, san'atni tanqidiy mushohada qilishga odatlanib qoldi. U ham barcha zamonaviy ziyolilar qatori musiqa san'atining inson tarbiyasida, ayniqsa, yoshlar tarbiyasida muhim o'rin tutishini chuqur angladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild. T., 2000.
2. A. Avloniy. "Turkiy guliston yoxud axloq". T.: "Yoshlar matbuoti"-2024.
3. Abdullayev R.A, Yunusov R.Y Musiqa ijodiyoti masalalari. – T., 1997.
4. Ibrohimov A.O. O'zbek xalq musiqa ijodi (metodik tavsiyalar) I qism. T., 1994.
5. Avloniy A. Toshkent tonggi. T.: 1979.
6. Sunatullayevna, U. U. (2025). Yoshlarni tarbiyalash va ularning kasb-hunar tayyorgarligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari. American journal of education and learning, 3(3), 298-301.